

«Роль наукових публікацій з «козацької тематики» у підвищенні інформаційного потенціалу бібліотек»

Проаналізовано наукові публікації з історії українського козацтва та їх інформаційний потенціал. Їх зміст розглядається як спосіб популяризації та розширення фондів та інтернет-сайтів бібліотек.

Ключові слова: українське козацтво, інформаційний простір, бібліотека.

Poltavets Sergiy Vasilievich

«The role of scientific publications on theme of Cossacks in improving the information potential of libraries»

Analyzed scientific publications on the history of Ukrainian Cossacks and also their informational potential. The content of publications is regarded as a way to promote and expand the library funds and web-sites.

Key words: Ukrainian Cossacks, informational space, library.

Обмежений доступ до першоджерел з «козацької тематики» досить часто пов'язаний з цілим рядом факторів наприклад: малою кількістю примірників, місцем та датою видання, загальним станом збереженості документа. Варто також враховувати, що наявний комплекс джерел з історії козащини досить різноманітний як за своїм походженням, так і за характером вміщеної інформації та її цінністю. В переважній більшості випадків з історичними документами вчений змушений працювати лише безпосередньо у стінах бібліотеки чи архіву. Подібна ситуація окрім власне побутових, технічних незручностей водночас звужує можливості наукової комунікації між вченими, а відтак негативно впливає на формування системи знань, як складової інформаційного простору. Акумулявання знання відбувається поступово, відповідно формуються певні усталені підходи до вирішення того чи іншого наукового завдання. Водночас відомий

німецький філософ М. Вебер наголошував на такій особливості науки як постійна зміна наукових пріоритетів, те що вчора було незаперечною істиною, сьогодні підлягає сумніву, або визнається як історична похибка [1, с. 279]. Таким чином в системі наукового знання відбувається процес постійного оновлення наукової інформації та накопичення інформаційних ресурсів. З іншого боку враховуючи, що в останні 10- 15 років роль друкованої книги, як носія інформації, поступово якщо не критично зменшується, то як мінімум вона (книга) стає менш затребуваною потенційним відвідувачем бібліотеки. Ситуація змінюється з огляду на те, що на перший план виходять продукти новітніх інформаційних технологій у вигляді різноманітних електронних «читалок» синхронно актуалізується проблема «переміщення знань» з «паперу» в «цифру». Саме тому дозволимо собі висловити припущення, що в перспективі значення електронних рідерів поступово зростатиме. Тенденція до розширення національного інформаційного простору безперечно зберігатиметься й надалі. Бібліотеки повинні вчасно та адекватно синхронно реагувати на зміни світових інформаційних тенденцій. Через специфіку джерельної бази «козацького періоду» української історії, актуальність «переведення» відповідних першоджерел та наукових публікацій з друкованого паперового носія у електронний вигляд зростає в рази. При цьому треба враховувати особливу важливість цього періоду вітчизняної історії в подальшій долі українства як окремого етнокультурного утворення яке чи не вперше заявило про свою окремішність від інших. Відомий український вчений завідувач кафедри політичних наук і філософії Львівського регіонального інституту державного управління Академії державного управління при Президентові України Антоніна Колодій переконана: «Національна держава, тобто власна держава певного етносу, народу, що збудився до політичного життя, трансформує етнос в цілісний етнополітичний організм, здатний відстоювати свою гідність, і свої інтереси, і своє світобачення (національну ідею) серед інших

народів» [2]. Саме тому з нашого погляду, важливо, щоб ніша джерел з історії української державності в національному інформаційному просторі поступово наповнювалася, розширювалася, а відтак популяризувалася як в межах держави так і поза ними.

Розширення наукової бази у будь-якій сфері досліджень завжди було та залишається одним з найголовніших завдань науковців. «Розростання» кола джерел, дозволяє досліднику висловлювати нові гіпотези, тобто вчений має змогу «сформулювати одну з можливих відповідей на питання, що виникло в ході дослідження; одне з можливих розв'язань проблеми» [3, с. 103] та вибудовувати новітні концепції. Ми не випадково акцентували увагу на дефініції поняття «гіпотеза», бо з нашої точки зору, саме в процесі наукових дискусій на «козацьку проблематику» виникали та продовжують з'являтися величезна кількість альтернативних підходів до, здавалося б, вже давно «вирішених» наукових проблем.

Написання будь-якої козакознавчої наукової розвідки, незалежно від її обсягу в умово-друкованих аркушах, вимагає від автора залучення різноманітних джерел, до того ж слід врахувати, що використати навіть половину з них технічно неможливо, бо навіть за досить приблизними підрахунками можемо говорити про близько 5 тисяч джерел та наукових праць присвячених козацькій тематиці які знаходяться у систематичному каталозі Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України. З іншого боку, здавалося б, така кількість робіт надає досліднику можливість доволі «легко» відшукати той аспект загальної проблеми, на який не звернули достатньої уваги його попередники. Разом з тим розмаїття думок, поглядів та підходів створює складність іншого порядку: базуючись на доволі обмеженому колі першоджерел науковці досить часто обирають предметом дискурсу не стільки безпосередній зміст автентичного тексту, наприклад гетьманського універсалу, а обговорюють декілька раз ретрансльовані думки авторитетних вчених, натомість забуваючи про саме першоджерело.

Поза всяким сумнівом, створити щось нове в гуманітарних науках, не звертаючись до створених відомими дослідниками робіт, неможливо та й недоцільно.

Чи не найголовнішою перешкодою на цьому шляху постає відсутність відкритого доступу до першоджерел, саме тому подолання цієї проблеми у різноманітних формах: друкованої книги, її відсканованої чи електронної версії, репринтного видання, стає чи не найголовнішим завданням різноманітних наукових установ в тому числі й бібліотек. Сьогоднішній стан речей у цій царині не вирізняється позитивною динамікою. Величезна кількість наукової літератури, яка використовується вченими при написанні нових монографій, часто доступна для них лише у залах бібліотеки. Окрім цього, у сьогоднішній Україні, з огляду на ряд об'єктивних (відсутність достатнього фінансування, зношеність основних фондів і т. п.) та суб'єктивних (елементарне не виконання видавництвами та авторами робіт положення про «обов'язковий примірник», малі накладки видань) факторів, створюється ситуація коли навіть національні бібліотеки не мають згадуваного вище «обов'язкового примірника книжки». В контексті заявленої нами теми видається необхідним створення перш за все архівами та бібліотеками електронних копій тих видань, до яких у дослідників доступ обмежений стінами цих установ.

Якщо ми говоримо про першоджерела козацької доби, то рівень їх представлення у режимі on-line доступу, наприклад на сайті Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського, на жаль, досить низький. У відкритому доступі присутні електронні версії таких документів козацького періоду, як: «Постановленіе от его Царского величества з Войском Запорозким року 1659»; праці І. Гізеля «Мир с Богом чоловіку»; «Вибрані твори»; та дві роботи Лазаря Барановича «Меч духовный» та «Трубы на дни нарочитыя». Варто зауважити, що останні чотири зі згаданих праць мають релігійний характер, а згадки про політичні події того часу в них доволі спорадичні. Багато в чому

подібною є ситуація з можливістю ознайомлення з повнотекстовими версіями документів й на офіційному сайті Центрального державного історичного архіву України (ЦДАК України), м. Київ. Інформація про нові наукові монографічні дослідження на сайті (ЦДАК України) м. Київ обмежена лише бібліографічним описом книги та обсягом короткої анотації про її змістовну частину. Водночас, як видно навіть з назв: «Ревізія Чернігівського полку 1732 року»; «Межигірська старовина: нариси з історії Києво-Межигірського в ім'я Преображення Господнього чоловічого монастиря в XVI–XVIII століттях»; "Пакти і Конституції" Української козацької держави (до 300-річчя укладення); «Сметные книги города Чугуева 1692–1695 гг.»; «Батурин: сторінки історії. Збірник документів і матеріалів»; «Петро Калнишевський та його доба. Збірник документів та матеріалів»; «Універсали Павла Полуботка (1722–1723)»; «Національно-визвольна війна в Україні. 1648–1657. Збірник за документами актових книг» від розміщення повнотекстових електронних версій перелічених вище документів та матеріалів у вигаши були б не тільки вчені, але й сам державний архів, бо в такий спосіб він (архів) збільшив би кількість відвідувань свого сайту та підняв його рейтинг в мережі Інтернет.

В порівнянні з проаналізованими вище сайтами інших державних установ, сайт академічного Інституту історії значно вирає в багатьох аспектах. На ньому, наприклад, розміщено електронні версії першоджерел та наукових монографій розташованих за хронологічним принципом під загальною назвою «е-Джерела: електронний корпус публікацій документів і пам'яток». Наукова література, в якій розкриваються різноманітні аспекти складних та багатогранних процесів, що протікали на українських землях в козацьку добу, сконцентрована в розділі «Ранній новий час». Загальна кількість розміщених першоджерел та монографій складає 120 електронних повнотекстових копій.

Інший підрозділ Електронної бібліотеки називається «e-Бібліотека праць співробітників Інституту», містить 440 видань, збережених, як правило, у PDF-форматі. Щонайменше третя частина від загальної кількості представлених тут монографій є складовою сучасного козацького дискурсу. Як бачимо, справа розміщення на сайті наукової установи електронних повнотекстових версій збірок документів та наукових праць не така вже й складна.

Роль наукової інформації зростає в рази у випадку, якщо її доступність стане її найголовнішою складовою. Вже сьогодні ми спостерігаємо переваги відкритого доступу до фондів різноманітних вітчизняних та зарубіжних наукових установ. Розширення можливостей для здійснення соціальної комунікації, в тому числі й наукової, дозволяє розглядати будь-яку наукову проблему, в нашому випадку мова йде про «міркування про козацтво», з таких позицій, які ще 2 десятиліття тому здавалися неможливими. В рамках сучасного козацького дискурсу нормою стала така тематика наукових робіт, яка в радянський час слугувала б що найменше причиною для довгих партійних та політичних дискусій та відповідних «оргвисновок». Так, наприклад, події Української національної революції середини XVII століття розглядаються вітчизняними вченими як складова європейської політичної кризи. Саме тому, характеризуючи зовнішню політику українського гетьмана в середині та другій половині 1656 р. український історик Я. Федорук наголошує: «Не викликає сумніву той факт, що питання точно окресленого українсько-польського кордону набирало для тогочасної зовнішньої політики Богдана Хмельницького першорядної ваги...У взаєминах з Юрієм II Ракоцієм і Карлом X Густавом вимога встановити кордон по р. Віслу також була тим головним пунктом, від якого Богдан Хмельницький узалежнював укладення договорів із цими правителями» [4, с. 455]. Натомість в 2011 р. до чергової річниці Берестецької битви було організовано спільну українсько-польську наукову конференцію у Луцьку. Попри почасти

кардинально протилежні підходи та полярні оцінки, які отримала ця історична подія в історіографії двох народів, сам факт її успішного проведення є важливим свідченням того, що науковці різних країн намагаються відшукати в історичних подіях та першоджерелах спільні, об'єднуючі, знакові для обох народів фактори. Сучасні польські історики значно об'єктивніше говорять про результати Берестечка. Так, наприклад, відомий польський дослідник Мирослав Нагельський пише: «Наприкінці 1651 року наслідки берестецької баталії були дуже скромними. Ян Казимир справедливо вважав, що гетьмани пішли на занадто великі поступки Б. Хмельницькому. Через незалежну політику козацького ватажка, 20-тисячний реєстр запорізького війська надалі становив загрозу для Речі Посполитої» [5, с.27].

Окрім цього, в контексті сучасних інформаційних воєн, зокрема, такої їх складової, як «війни пам'ятей», актуальність наукових, об'єктивних рефлексій зростає в рази. Доволі часто нестача об'єктивної наукової інформації в Інтернет-мережі провокує ситуації за яких «саме спеціалізовані сайти чи рубрики популярних видань можна назвати серед майданчиків для розгортання «війн пам'яті» чи навіть інформаційної агресії проти України (таке потрактування видається цілком виправданим з огляду на незначну чи навіть повну відсутність інформаційної протидії нав'язуваному наративу), в якій «битви за минуле» відіграють провідну роль» [6, с. 254]. А відтак, зусилля наукових установ, спрямовані на розширення доступу до джерельної та наукової інформації козацького дискурсу не просто зберігають нагальність, а й актуалізуються сучасними тенденціями розвитку вітчизняного інформаційного простору. При цьому, як стверджують вітчизняні фахівці, «йдеться не лише про формування належних інформаційних інфраструктур, необхідних для протистояння цілеспрямованим інформаційним операціям, а й, у значно ширшому плані, про наявність належного національного інформаційного потенціалу для нейтралізації тих численних інформаційних впливів на

уми й серця громадян, які мають латентний, неяскраво окреслений характер, але об'єктивно загрожують деформуванням загальних ментальних, світоглядних установок, соціальних і культурних орієнтацій співвітчизників» [7, с. 44]. До сьогодні українська держава у сегменті інформаційних воєн програє російським агресорам. Як бачимо, наше головне завдання популяризувати: робити доступнішим і таким чином реалізовувати та нарощувати наявну наукову інформацію через створення нового продукту у вигляді монографій та інших фахових публікацій. Тобто постійно аргументовано доводити, що «Донеччина та Луганщина - землі козацькі» [8].

Попри те, що вітчизняні наукові бібліотеки та інші наукові установи дещо відстають від тенденцій які притаманні світовому інформаційному простору, українська наукова громадськість більш оперативно реагує на виклики часу. Вітчизняні вчені визнають, що «стрімкий розвиток і активне використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій дозволяє приступити до широкомасштабного перекладу накопиченої науковцями інформації доби Козаччини в електронну форму і створенню великого числа принципово нових електронних інформаційних ресурсів. Ця нова форма представлення інформації дозволяє на якісно вищому рівні організувати процеси накопичення, збереження і поширення достовірної інформації щодо козацтва – оперативно, надійно і компактно» [9]. Вчені гуманітарії усвідомлюють, що сучасна електронна бібліотека може стати і стане найближчим часом важливим консолідованим центром у якому створюватимуться, накопичуватимуться, зберігатимуться відповідні тематичні інформаційні ресурси. Як можлива альтернатива для збільшення зацікавленості читачів та відвідувачів бібліотек нами бачиться створення у бібліотеках відповідних тематичних колекцій до яких входили б першоджерела, монографії, статті, зображення та можливо аудіо матеріали та відеоматеріали. В більш глобальному контексті перспективи розвитку бібліотек як потужних інформаційно-

аналітичних центрів бачаться нам через «створення бібліотечних консорціумів дає можливість вирішити завдання забезпечення якості послуг бібліотекарів завдяки впровадженню сучасних інформаційних технологій; модернізації бібліотечної роботи завдяки прийняттю інноваційних рішень з організаційних та технологічних питань; надання ефективного доступу до інформаційних ресурсів інших бібліотек» [10, с. 59].

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій. Видання друге, виправлене й доповнене. – К.: Генеза, 1996. – 370 с.
2. Колодій А. Національна держава як засіб політичного самоствердження націй і захисту національних інтересів [Електронний ресурс] / Колодій А. – Режим доступу: http://political-studies.com/?page_id=350. – Назва з екрана.
3. Гіпотеза //Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – 2. вид. перероб. і доп. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с. С. 103-104.
4. Федорук Я. О. Віленський договір 1656 року: Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 623 с + 80 с. іл.
5. Нагельський Мирослав Битва під Берестечком (28-30 червня 1651 року) /Берестечко в історії Польщі і України / ред. Тадеуш Кшонстек / пер. з пол. мови Алексі Романюк, Олександр Скидан, Світлана Стельмащук. – Вид-во “Vipart”, 2013. – 293 с., С. 7-32.
6. Половинчак Ю. Інтернет дискурс національної пам’яті / Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання: матеріали Міжнар. наук-практ. конф., м. Київ, 7-9 квітня 2015 р., Національний авіаційний університет / ред. кол. Тюрменко І. І. та ін. – К.: «Талком», 2015. – 380 с. С. 253 – 256.

7. Національний інформаційний комплекс і його роль у глобальному інформаційному просторі: [монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац.б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2014. – 218 с.

8. Чухліб Т. В. Донеччина та Луганщина – козацькі землі України (XVI–XVIII ст.) / Відп. ред. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2014. – 105 с. – (Студії з регіональної історії. Степова Україна).

9. Козацька бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kozakbiblio.web-box.ru/>. – Назва з екрана.

10. Половинчак Ю. Бібліотечні консорціуми – перспектива XXI століття: світовий досвід та вітчизняні реалії / Наукові праці національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Вип. 30 / НАН України, Нац.б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – К., 2011. – 304 с. С. 51- 61.

Полтавець Сергій Васильович кандидат політичних наук, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського старший науковий співробітник відділу обслуговування інформаційними ресурсами тел. 097-377-53-73, spoltavec@ukr.net.